УДК 811.161.2'373.422

Н. С. Голікова,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У статті проаналізовано особливості реалізації категорії інтертекстуальності в художньому дискурсі П. Загребельного. Мета дослідження полягає в описі контекстуальних «вкраплень», що ними насичена романістика письменника, творчий доробок якого поки що не розглянуто у зв'язку з категорією інтертекстуальності. Основними завданнями наукової публікації є виявлення різнотипних інтертекстем у низці творів белетриста, їх класифікація, визначення стилістичних функцій та вивчення комунікативно-прагматичних особливостей інтертекстів як мовленнєвих ситуацій.

Ключові слова: *текст, інтертекстуальність, інтертекстема, функція, цитація, комунікативний смисл.*

INTERTEXTUALITY IN THE ARTISTIC DISCOURSE OF P. ZAHREBELNYI

The article analyzes the peculiarities of the category of intertextuality in P. Zahrebelnyi's literary discourse. Revealed various forms of cooperation between the texts of reliance on the developed classifications of intertextemas, investegated their typology in the writer's novels and also functional load and pragmatic communicative potential. In Ukrainian linguistics intertextuality started being interpreted as a textual category only at the beginning of XXI century. In the scientific researches of linguists were reflected such issues of it as systematization, aspectology, functionality, etc. Although the linguistic study of the intertextual phenomenon is based on primarily literary texts, works of by far not all famous Ukrainian writers came in sight of developers of this problem.

In P. Zahrebelnyi's fiction accurate and semantic quotes are found, taken in quotes, highlited with graphic spacing or without any graphic highliting. Precedent texts are semantically relevant (mostly biblical quotes), and perform function of cultural creation mainly in historical works of the writer. In P. Zahrebelnyi's modern prose dominate intertekstems, that appeal to mass consciousness – they are: pop songs fragments, quotations from films, etc., representative, game and expressive function of which are representative.

Generally comprehensive study of P. Zahrebelnyi's artistic discourse currently requires wider coverage and detailing of text-creative units, which represent a category of intertextuality and idiostylistems, that are language-aesthetic signs of Ukrainian and world culture as well as make possible intertextual dialogical interaction.

Key words: *text, intertextuality, intertextema, function, citation, communicative meaning.*

ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТЬ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

В статье проанализированы особенности реализации категории интертекстуальности в художественном дискурсе П. Загребельного. Цель исследования состоит в описании контекстуальных «вкраплений», которыми насыщена романистика писателя, творческое наследие которого пока что не рассматривалось в связи с категорией интертекстуальности. Основные задачи научной публикации: выявить разнотипные интертекстемы в ряде произведений прозаика, классифицировать их, определить стилистические функции, прокомментировать коммуникативно-прагматические особенности интертекстов как речевых ситуаций.

Ключевые слова: *текст, интертекстуальность, интертекстема, функция, коммуникативный смысл.*

Одним з найважливіших питань сучасної текстології є всебічний аналіз одиниць, що репрезентують категорію інтертекстуальності. Попри те, що проблему взаємодії різночасових текстів представники зарубіжної та вітчизняної філософії й літературознавства порушили ще в другій половині XX ст., наразі вона не знайшла глибокого, системного відображення в цих та інших науках. У сучасній лінгвістиці, що не так давно привернула увагу до найтиповіших текстотвірних явищ, розроблення теоретичних засад інтертекстуальності є так само досить актуальним.

Як відомо, витоки щодо обґрунтування поняття взаємодії текстів потрібно шукати передусім у літературознавчих розвідках М. Бахтіна [2; 3], який створив концепцію діалогічності та двоголосся, висловив думку про те, що текст пов'язаний не лише з мовною системою, з одиниць якої він складається, а й з іншими текстами. У розвитку теорії інтертекстуальності на межі XX–XXI ст. вагому роль відіграли праці Ю. Крістевої [10; 11], яка вперше ввела в науковий обіг термін «інтертекстуальність», оригінально прокоментувала цю категорію з погляду семіотики, та багатьох інших науковців.

В українському мовознавстві почали тлумачити інтертекстуальність як текстову категорію лише на початку XXI ст. Зусиллями таких вітчизняних мовознавців, як І. Колегаєва [8], Н. Кондратенко [9], О. Переломова [12; 13], О. Селіванова [14], Г. Сюта [16; 17], Р. Чорновол-Ткаченко [18] та ін. сучасна текстологія збагатилася низкою праць, сконцентрованих навколо різних інтертекстів. У наукових пошуках лінгвістів знайшли відображення питання їх систематизації, аспектології, функційності тощо. На думку О. Переломової, у наш час «мовознавчі дослідження феномену інтертекстуальності базуються переважно на художніх текстах» [13, с. 3], однак творчість далеко не всіх відомих українських письменників потрапила в поле зору розробників проблеми.

Мета статті – дослідити специфіку інтертекстуальності в художньому дискурсі П. Загребельного, творчий доробок якого поки що не слугував джерельною базою для лінгвістичних студій у межах теорії інтертекстуальності. Основними завданнями наукової публікації є виявлення контекстуальних «вкраплень» у низці творів белетриста, їх класифікація, визначення стилістичних функцій та вивчення комунікативно-прагматичних особливостей інтертекстів як мовленнєвих ситуацій.

Літературну спадщину П. Загребельного потрібно осмислювати всім, кому залишив у спадок своє художнє слово письменник. Прозу белетриста мають всебічно проаналізувати не лише літературознавці, а й лінгвісти, які, на нашу думку, лише почали вивчати складний мовний світ митця. Наразі один з найраціональніших шляхів комплексного дослідження мовостилю П. Загребельного пролягає через текстологію та дискурсологію, що детально вивчають такі обов'язкові ознаки тексту-дискурсу, як авторство, адресатність, інформативність, інтертекстуальність [12, с. 94].

Поняття інтертекстуальності мовознавці пояснюють не зовсім однаково. Як системотвірну категорію тексту розглядає його О. Переломова, називаючи інтертекстуальністю «різнобічний зв'язок тексту з іншими текстами за змістом, жанрово-стилістичними особливостями, структурою, формально-знаковим вираженням» [13, с. 8]. Це лаконічне визначення поширеного в художній літературі явища покладено нами в основу опису інтертекстем – одиниць, що є стилістично значущими контекстуальними «вкрапленнями», або «вторинними текстами» (І. Колегаєва [8, с.76]), у прозі П. Загребельного.

Аналізуючи вторинні тексти, мовознавці зазвичай виділяють з-поміж них цитати, алюзії, ремінісценції, синтаксичні конструкції, міні-тексти – слова тощо. Такий підхід до типології інтертекстем не може слугувати універсальною моделлю

© Н. С. Голікова, 2015

їх систематизації, що підтверджують праці дослідників, у яких по-різному їх класифікують. На нашу думку, невеликий за обсягом, але смислово значущий «чужий» текст, що є «вкрапленням» у пізніше написаний текст, можна кваліфікувати в найширшому розумінні як цитату, оскільки, за словами Т. Смирнової, цитатою є «будь-яка форма текстового (мовного) перегуку» [15, с. 7], хоч самі цитати, наголошує Г. Сюта, «різноманітні і за способом та ступенем актуалізації, і за функціонально-текстотвірним навантаженням. Не однакові вони й із погляду збереження / трансформованості в метатексті первинної лексико-семантичної структури» [16, с. 83]. Отже, проблема типології інтертекстем досі потребує теоретичних узагальнень і логічного завершення.

Попри труднощі, що виникають у процесі класифікації вторинних текстів, їхній текстотвірний потенціал можна оцінити з огляду на семантику та стилістичне навантаження. Семантично релевантними є ті інтертекстеми, що актуалізують не лише міжтекстовий зв'язок, а й неперервність культурного розвитку людства. Насамперед до таких відносять прецедентні тексти (найчастіше біблійні цитати) – феномени світової й національної культури, що викристалізувалися в далекому минулому, є значущими для сучасників, не втратять своєї вагомості для прийдешніх поколінь. Цитати з Біблії та інших церковних книг виконують культуротвірну функцію переважно в історичних творах П. Загребельного. Глибоко філософським змістом наповнюють прецедентні тексти, зокрема, роман «Я, Богдан»: *Забули слова Спасителя:* ***«Всякая кровь, проливаемая на земле, взыщется от рода сего»****. – Слова сі можна обернути й навспак, – зауважив я (Богдан). – Може, то саме проти панства, яке їло людей, як у псалмоспівця:* ***ядят люди моя в снідь хліба*** [7, с. 32]; *Славитимуть вони (Г. Сковорода і Т. Шевченко) найперше розум і дух:* ***«Плоть ничтоже, но дух боготворить»*** [7, с. 341]; *Отож, бережіться, дітки. Як сказав апостол,* ***духа не угашайте*** [7, с. 223]; *– Знаєш же, як написано в святих книгах, Богдане.* ***Вогонь і град, голод і смерть – все це створено для відомщення. І зуби звірів, і скорпіони, і змії, і меч…***[7, с. 504] та ін.

Розглядаючи історичну прозу П. Загребельного, що пронизана не лише біблійними цитатами, а й рясно засіяна приказками, прислів'ями, крилатими висловами, фразеологізмами, афоризмами, рядками із творів художньої літератури тощо, які в межах лінгвостилістики кваліфікують як мовно-естетичні знаки української культури, або логоепістеми [4, с. 7], потрібно звернутися до інтертекстуальних зв'язків «текст у тексті» і «текст між текстами». Будь-яка цитація актуалізує перший із них, оскільки «чужий» текст автор включає у свою текстову оповідь з певною метою і намірами, що мають по-своєму осмислювати читачі. Однак, як зауважує Р. Барт, «текст не можна розглядати як завершений продукт, а лише як безперервну взаємодію між текстами, висловлюваннями, символами, іменами, цитатами тощо. Узятий окремо текст є міжтекстом по відношенню до якогось іншого тексту» [1, с. 415]. Це означає, що інтертекстуальний зв'язок «текст між текстами» є темпорально прогресивним. На нашу думку, художній спадок П. Загребельного – це невичерпне джерело для інших текстів, оскільки свої філософські розмисли письменник утілив у численних контекстах, що вже стали крилатими висловами.

Наприклад: *Бо коли хочуть щось дати, то дають, мають намір – то здійснюють, а як беруться за якусь справу, то тільки обіруч* [7, с. 18-19]; *Що війни? Війни минають, а життя зостається, і потрібна мудрість йому (народові) і праця – вперта й щоденна* [7, с. 45]; *Всі люди були молодими, та не всі вміють зберегти молодість душі* [7, с. 50]; *Люди завжди живуть в жорстокі віки* [7, с. 70]; *Тоді я (Богдан) сказав, що люди знаходяться до діла, а не діло до людей* [7, с. 173]; *Вже почав оточувати себе слухняними, а треба – здібними* [7, с. 275];*... мова народу – то святощі* [7, с. 282]; *Виграєш битву, а треба вигравати майбуття…* [7, с. 649] тощо.

У сучасній прозі П. Загребельного переважають інтертекстеми, що апелюють до масової свідомості. Аналізуючи постмодерністський художній дискурс, Н. Кондратенко зауважує: «…тексти масової культури тимчасові, семантично порожні, проте вони характеризуються легкістю впізнавання та запам'ятовування, саме тому проблеми ідентифікації тут не постають» [9, с. 73]. Попри те, що П. Загребельного справедливо вважають майстром історичної прози, письменник ще в ранніх творах постійно експериментував, описуючи сьогодення радянських людей, а в похилому віці його погляди на «незалежне» українське суспільство легко вписалися як у модерністську, так і в постмодерністську літературні течії.

До специфічних засобів ідіостилю письменника пізнього періоду його творчості належать різнотипні інтертекстеми, вилучені із творів масової культури – естрадних пісень, художніх фільмів тощо. Наприклад: *Кипчаченко – старий хам і вбивця всіх надій – від найскромніших до найполум'яніших. Хто потрапляє йому під руку –* ***«прощайте, скалисте горы!»*** [5, с. 190]; *Не ховаючись, цілком офіційно прийшла я (Клеопатра Січкар) до Реактивного Стартувальника і заявила: – Хочу особняк! Як співає Нані Брігвадзе:* ***«Снегопад, снегопад. Если женщина хочет…»*** [5, с. 97]; *...а я (Клеопатра Січкар) тільки сміялася, у мене все було, як у пісні з кінофільму «Діамантова рука»:* ***«А нам все равно, а нам все равно…»*** [5, с. 57] тощо. Такі й подібні контекстуальні «вкраплення» виконують переважно розпізнавальну, ігрову та експресивну функції.

Встановлення функційного статусу інтертекстеми потребує звернення до проблеми виявлення комунікативно-прагматичного потенціалу вторинного тексту. На думку О. Переломової, одним із напрямів такого аналізу є теорія дискурсу [13, с. 8], адже текст – це зупинений дискурс. Автор художнього твору попередньо розроблює комунікативні стратегії впливу на реципієнтів, що по-своєму мають розшифровувати наміри адресанта, спираючись на власні знання і життєвий досвід. Саме пресупозиція читача уможливлює успішне його спілкування з автором через посередництво художнього тексту, а відповідна оцінка тих чи тих ідіостилістем, прогнозована письменником, сприяє виникненню щодо них у свідомості адресатів індивідуальних прагматичних (комунікативних) смислів.

Особливо насиченим вторинними текстами є один з останніх романів П. Загребельного «Стовпо-творіння», що написаний у стилі постмодернізму. У цьому творі функції, характерні для текстів масової культури, почасти виконують і поетичні інтертекстеми (інколи графічно ніяк не виділені), ідентифікація яких стає причиною виникнення переважно негативних прагматичних смислів у свідомості тих читачів, які знають поезію, комунікативно «порожніми» вони є для адресатів, які не впізнали поетичні рядки. Наприклад: *Американський президент Лінкольн в молодості був свинопасом, і Микита Хрущов пас телят, і національний наш геній Тарас Шевченко не соромився свого дитинства:* ***«Мені тринадцятий минало, я пас ягнята за селом»*** [6, с. 24]; *О, скільки держав і народів оддали б усе, що мають, за такий демократичний дарунок!* ***О, недаремно, ні в степах ревли гармати і ллялась наша кров і падали брати****…* [6, с. 184]; *–* ***Тече Дніпро в синє море, та не витікає****, – вмить підхопив державну мисль претендент на Міністра* [6, с. 85]; *…найбільше ж крали вчорашні комсомольці, цей найактивніший, найдинамічніший, найпронозливіший складник* ***«народу, що вгору йде»*** [6, с. 9] тощо.

Особливо помітною є ігрова функція різнотипних інтертекстем, що використані в одному контексті. Такі мовні експерименти обов'язково досягають мети – підсилюють прагматичний потенціал кожного вторинного тексту в лінійному зв'язку з іншими. Наприклад: *...нова держава прагнула утверджуватися не добрими й благородними ділами, а надмірною*

пихою і плебейськими розкошами володарів ***«на фоне Пушкина и птичка вылетает»****, новий присидент* ***стверджувався і утверждался****, і ніхто не міг збагнути, звідки в нього такий розмах, такий смак до пишноти і така залюбленість у* ***суєту суєт****, геть не притаманна тим простим* ***людям, які його породили*** [6, с. 57]; *Яка жінка може знести таку занудливість? А я змушена була слухати і мовчки кивати. Тут уже не заспіваєш разом із хором Вірьовки* ***«Стороною дощик іде та все стороною»****, а завиєш слідом за отою навіженою співачкою:* ***«Отпустите меня в Гималаи, отпустите меня насовсем, а не то – я завою, залаю, а не то я кого-небудь съем!..»*** [5, с. 105] тощо.

Дослідження реалізації системотвірної категорії інтертекстуальності в художньому дискурсі П. Загребельного наразі потребує ширшого охоплення й деталізації вторинних текстів, якими своєрідно послуговувся письменник у різних творах. Високий комунікативно-прагматичний потенціал численних інтертекстем очікує подальшого лінгвістичного студіювання з опертям на методики лінгвопрагматичного аналізу.

Література:

1. Барт Р. От произведения к тексту / Р. Барт // Барт Р. Избранные работы : Семиотика : Поэтика. – М. : Прогресс, 1989. – С. 413–423.
2. Бахтин М. М. Проблемы содержания, материала и формы в словесном творчестве / М. М. Бахтин // Вопросы литературы и эстетики. – М., 1975. – С. 6–71.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – 424 с.
4. Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Інститут української мови НАН України, 2009. – 352 с.
5. Загребельний Павло. Гола душа / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2003. – 253 с.
6. Загребельний Павло. Стовпо-творіння; Кавтаклізма / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2005. – 286 с.
7. Загребельний Павло. Я, Богдан / Павло Загребельний. – Х. : Фоліо, 2008. – 672 с.
8. Колегаева И. М. Текст как единица научной и художественной коммуникации / И. М. Колегаева. – Одесса : ОГУ им. И. И. Мечникова, 1991. – 122 с.
9. Кондратенко Н. В. Інтертекстуальна номінація в модерністському і постмодерністському художньому тексті / Н. В. Кондратенко // Вісник Одеського національного університету. Філологія. – Одеса, 2013. – Вип. 2 (6), Т. 3. – С. 69–74.
10. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Юлия Кристева // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму [пер. с фр., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова]. – М. : ИГ Прогресс, 2000. – С. 427–457.
11. Кристева Ю. Избранные труды: Разрушение поэтики / Юлия Кристева [пер. с фр.]. – М. : РОССПЭН, 2004. – 656 с.
12. Переломова О. С. Інтертекстуальність як системотвірна текстово-дискурсивна категорія / О. С. Переломова // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. – 07/2008. – № 34. – С. 94–102.
13. Переломова О. С. Інтертекстуальність в українському художньому дискурсі: структурно-семантичний і стилістичний аспекти: автореф. дис.... д-ра філол. наук / О. С. Переломова. – К., 2010. – 34 с.
14. Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации [монограф., учебн. пособие] / Е. А. Селиванова. – К. : ЦУЛ; Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.
15. Смирнова Т. А. Типология и функции цитаты в художественном тексте (на материале романов А. Битова «Пушкинский дом», В. Маканина «Андеграунд, или Герой нашего времени»): автореф. дис. … канд. филол. наук / Т. А. Смирнова. – М., 2005. – 20 с.
16. Сюта Г. Типологія і функції біблійних цитат в українській поетичній мові ХХ ст. / Г. Сюта // Українська мова. – 2013. – № 3. – С. 82–92.
17. Сюта Г. Функції цитати в поетичному тексті: теоретичні та практичні аспекти (І) / Г. Сюта // Українська мова. – 2014. – № 3. – С. 21–30.
18. Чорновол-Ткаченко Р. С. Теорія інтертекстуальності : цілі, завдання, методи / Р. С. Чорновол-Ткаченко // Вісник СумДУ. – Суми, 2006. – Т. 2. – № 11 (95). – С. 82–87.

УДК 81-11: 159.964.2

О. С. Гринько,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, м. Одеса

ВЕРБАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПТОВ-АРХЕТИПОВ EARTH И AIR В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Предлагаемое исследование посвящено вербализации концептов-архетипов первостихий EARTH и AIR в современном английском языке и выполнено на материале авторитетных англоязычных толковых словарей. При анализе исследуемых вербализованных концептов были описаны основные определения изучаемых явлений, охарактеризована проявленность их маркированности, подтверждающей их архетипичную природу. Систематизация определений позволила выделить ключевые семантические компоненты вербализованных концептов-архетипов.

Ключевые слова: *воздух, земля, ключевой семантический компонент, концепт-архетип.*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТІВ-АРХЕТИПІВ EARTH ТА AIR В СУЧАСНІЙ АНГЛІЙСЬКІЙ МОВІ

Представлене дослідження присвячено вербалізації концептів-архетипів першостихій EARTH та AIR в сучасній англійській мові та виконано на матеріалі авторитетних англомовних тлумачних словників. При аналізі досліджуваних вербалізованих концептів було описано основні тлумачення явищ, що вивчаються, прослідковано виявленність їхньої маркованості, що підтверджує їхню архетипну природи. Систематизація описаних визначень дозволила виділити ключові семантичні компоненти вербалізованих концептів-архетипів.

Ключові слова: *земля, ключовий семантичний компонент, концепт-архетип, повітря.*

VERBALIZED ARCHETYPAL CONCEPTS EARTH AND AIR IN THE CONTEMPORARY ENGLISH LANGUAGE

The article focuses on the verbalized archetypal concepts AIR and EARTH and the specific ways of their verbalization in the contemporary English language. The research was based on the six acknowledged explanatory dictionaries of the English language. The analysis, which involved the lexicographical sources, enabled us to shape the idea about the ways to verbalize the addressed archetypal concepts at the general cultural level. It also required the involvement of phraseological unites, containing EARTH and AIR components and/or their associates (such as UP and DOWN). The lexical and phraseological units studied revealed the presence of both positive and negative connotations in understanding the phenomena being studied. Such ambivalence, along with the stable «core», serves as a solid proof of these concepts' archetypal nature. Moreover, a number of the phraseological unites reveal the integration of the concepts of EARTH and AIR. This was also traced at the earliest stages of these concepts' verbalization as well as widely represented in the world mythological and religious systems.

© О. С. Гринько, 2015